

Rutiini-ilmaisujen kääntämisen problematiikkaa

*Annikki Liimatainen
Saksalainen laitos
Helsingin yliopisto*

Untersuchungsgegenstand des vorliegenden Beitrags sind konventionalisierte Ausdrucksformen für bestimmte sprachliche Aufgaben und Handlungen in mündlicher Kommunikation, die in der Phraseologie-forschung als Routineformeln bezeichnet werden. Die Alltagskommunikation und die zwischenmenschlichen Kontakte stützen sich zum großen Teil auf routinisierte, situationsgebundene und funktionsspezifische Ausdrücke, die sprachspezifisch sind und stark mit der Kultur und dem Wertesystem der jeweiligen Sprachgemeinschaft verbunden sind. Darüber hinaus sind Routineformeln auch innerhalb einer Kultur sozial geschichtet und können mit stilistischen und expressiven Konnotationen verbunden sein und sind somit nicht ohne weiteres auf eine andere Sprache übertragbar. Die Problematik ihrer Übersetzbarkeit wird im vorliegenden Aufsatz durch die Auswertung fiktiver Dialoge in literarischen Texten diskutiert. Dafür werden Dialogpassagen aus Romanen der deutschen und der finnischen Gegenwartsliteratur, in denen zugleich die Funktion einer Routineformel in einem Gesprächsschritt wirksam wird, herangezogen.

Avainsanat: pragmaattiset fraseologismit, rutiini-ilmaisut, rutiini-ilmaisujen kääntäminen kaunokirjallisissa dialogeissa

1 Tutkimuksen taustaa

Tekeillä olevassa post doc -tutkimuksessani tutkimuskohteenani ovat tilannespesifiset kiteytyneet lausumat, ns. rutiini-ilmaisut, ja niiden kääntäminen. Tutkin rutiini-ilmaisujen kääntämistä kaunokirjallisten teosten fiktiivisten dialogien perusteella. Korpuksenani käytän uudempaa kirjallisuutta edustavia saksankielisiä ja suomenkielisiä alkuteoksia käännoksineen. Teokset ovat eri kirjailijoiden kirjoittamia ja joukossa on sekä nais- että mieskirjailijoita. Teoksia valitessani olen pyrkinyt myös siihen, että ne ovat mahdollisimman monen eri kääntäjän kääntämiä.

Keskeisiä kysymyksiä tutkimuksessani ovat muun muassa: Mikä merkitys rutiini-ilmaisulla on kaunokirjallisissa dialogeissa? Miten tärkeää rutiini-ilmaisujen säilyttäminen on kääntämisen kannalta ja miten nollaekvivalenssitapaukset ratkaistaan? Mikä on kulttuuristen odotusnormien merkitys rutiini-ilmaisuja käännettäessä?

2 Rutiini-ilmaisut fraseologian kentässä

Rutiini-ilmaisut kuuluvat pragmaattisiin fraseologismeihin, jotka ovat ns. valmispuhunnan pitkälle kiteytyneitä sanontoja. Kiinteytensä vuoksi ne voidaan laskea osaksi mentaalista leksikkoa, toisin sanoen ne tallennetaan muistiin ja haetaan muistista kokonaisuuksina. Koska vain osa pragmaattisista fraseologismeista täyttää tiukasti määritellyn fraseologismien kriteerit, joita ovat polyleksikaalisuus, kiteytyneisyys ja idiomaattisuus, ne luetaan usein fraseologian reuna-alueille kuuluviksi (vrt. esim. Fleischer 1997: 69). Puheen sujuvuuden kannalta ne ovat kuitenkin kaikkea muuta kuin perifeerisiä.

Germanistisessa lingvistiikassa pragmaattiset fraseologismit jaetaan nykyisin **rutiini-ilmaisuihin (Routineformeln)**, joita tässä artikkelissani käsittelen (ks. luku 3), ja ns. **diskursiivisen funktiotyyppien ilmaisuihin (Gesprächsformeln)** (vrt. Stein 2004: 265; Burger 2007: 29–30, 57–58). Jälkimmäisen pääryhmän ilmaisut eli diskursiivisen funktiotyyppien ilmaisut ovat monitilanteisia, ei-itsenäisesti esiintyviä ilmaisuja (vrt. Stein 1995: 50). Nämä lausumassa upotettuina esiintyvät metakommunikatiiviset ilmaisut signalisoivat esim. puheen prosessointia ja jäsenystä. Esimerkkejä: *pass mal auf; offen gestanden; weißt du; oder so (was); kuule; toisin sanoen; suoraan sanottuna; tiedätkö.*

3 Rutiini-ilmaisujen määritelmä ja ominaisuuksia

Rutiini-ilmaisut ovat kiteytyneitä, potentiaalisesti itsenäisiä, tilannesidoksia, pääsääntöisesti lauseenveroisia lausumia, ja ne toistuvat samanlaisina tai hieman muunneltuina päivittäisissä vuorovaikutustilanteissa niin suullisessa kuin kirjallisessakin viestinnässä (Stein 1995: 50, 2004: 266; Wotjak 2005: 373; Burger 2007: 29). Rutiini-ilmaisut eivät siis ole leksikaaliselta sisällöltään avoimia ja niiden denotatiivinen merkitys on haalistunut tai toisarvoinen, vrt. *Griß Gott!; Hals- und Beinbruch!; Voi herran pieksut!; Pohjanmaan kautta!* Näiden hyvin monimuotoisten, kielen viestintätilanteisesti vakiintuneiden valmispalojen joukossa on idiomaattisia (*Schwamm drüber!; Suksi suolle!*), osaidiomaattisia (*Abgemacht, Seife!; Selvä pyy!*) kuin ei-idiomaattisiakin ilmaisuja (*Gern geschehen!; Ei kestä!*).

Syntaktiselta rakenteeltaan rutiini-ilmaisut ovat yksinkertaisia ja hyvin heterogeenisiä. Lauserakenne voi olla implisiittinen eli elliptinen (*Immer mit der Ruhe!*; *Leikki sikseen!*) tai eksplisiittinen, jolloin ilmaisu voi muodostua päälauseesta (*[Und] fertig ist die Laube!*; *Ja valmista tuli!*), kahdesta lauseesta yhdistetystä virkkeestä (*Was nicht ist, kann ja noch werden*; *Uskokoon, ken tahtoo*) tai itsenäistyneestä sivulauseesta (*Dass ich nicht lache!*; *Että pitikin sattua!*). Rutiini-ilmaisut voivat olla myös yksisanailmaisuja, kun niitä käytetään monisanailmaisujen ekvivalentteina (Beckmann/König 2002: 426), vrt. *Hallo!* vs. *Guten Tag!*, *Griß dich!*; *Kiitti!* vs. *Paljon kiitoksia!*, *Kiitos paljon!*

Sillä seikalla, lasketaanko myös yksisanailmaisut fraseologismeiksi, on merkitystä erityisesti kontrastiivisen tarkastelun ja rutiini-ilmaisujen leksikografisen esittämisen kannalta, sillä kielen L₁ rutiini-ilmaisu voi saada kielessä L₂ vastineekseen yksisanaisen ekvivalentin (ks. myös Hyvärinen 2003: 338). Dialogiesimerkissä (1) lähtötekstin monisanainen rutiini-ilmaisu *Johan nyt on markkinat!* saa saksalaisessa tekstissä vastineekseen yksisanailmaisun *Menschenskind!*

- (1a) – **Johan nyt on markkinat**, joku sanoi takana huoneistossa (Rimminen 2004: 48).
(1b) »**Menschenskind!**« sagte jemand in der Wohnung (Rimminen 2007: 49).

Mitä lausetyyppeihin tulee, niin rutiini-ilmaisu voi olla väitelause (*Es ist alles in [bester /schönster] Butter*; *Kaikki on reilassa*), kysymyslause (*Na, wird's bald?*; *Mites menee?*), käsky- tai kehotuslause (*Alle mal herhören!*; *Ole hyvä ja käy istumaan!*) tai huudahduslause (*Na, [dann] gute Luft!*; *No sieltähän se tuuli puhaltaa!*).

4 Rutiini-ilmaisujen alaluokkia

Rutiini-ilmaisut jaetaan alaluokkiin kommunikatiivisen funktion perusteella. Yhden laajan alaluokan muodostavat kohteliaisuuskäyttäytymisen piiriin kuuluvat rutiini-ilmaisut (Höflichkeitsformeln). Niille on ominaista sidoksisuus tiettyihin toimintoihin liittyviin vuorovaikutustilanteisiin, joita ovat mm. tervehtimiset, hyvästelyt, voinnin tiedustelut, kiitokset, onnittelet, esittelyt, anteeksipyyntöjen esittäminen ja kaikenlaiset kohteliaat toivotukset. Tällaiset tilanteet ovat pitkälle rituaalistuneita ja ne edellyttävät määräämuotoista rutiininomaista puhetapaa. Tähän alaluokkaan kuuluvat rutiini-ilmaisut ovat

olennainen osa jokapäiväistä vuorovaikutusta ja vakiintuneisuudessaan ne auttavat hallitsemaan samankaltaisina toistuvia viestintätilanteita.

Toisen laajan alaluokan muodostavat ilmaisut, joista käytän yläkäsitteenä nimitystä emotiiviset ilmaisut (emotive Formeln). Niiden funktio on tunneperäinen kommentointi; puhuja toisin sanoen reagoi johonkin asiaan, tapahtumaan, puhekuomppanin sanomisiin tms. Emotiivinen ilmaisu on tunneperäisesti arvottava ja aina subjektiivinen. Emotiivisilla ilmaisuilla puhuja voi ilmaista mm. ihailua, iloa, riemua, hämmästyttä, ihmettelyä, kummastusta, suuttumusta, kauhistusta, kauhua, pelästymistä, pelkoa, vihaa, pettymystä tai kärsimättömyyttä. Muutamia tyypillisiä esimerkkejä: *Ausgerechnet Bananen!; Ich denk, mich tritt ein Pferd!; Harmin paikka!; Taivas varjelkoon!* (Vrt. Liimatainen 2009.)

Edellisiä suppeamman alaluokan muodostavat ilmaisut, joihin kuuluvat haukkumasanat, voima- ja kiro sanat (Schelt- und Fluchformeln). Muita alaluokkia ovat muun muassa nominaalipuhuttelut (Nominale Anredeformen), rutiininomaiset pyynnöt ja tiedustelut sekä niihin vastaaminen, kuten tilaaminen ja asiointi ravintoloissa, kaupassa, kioskillä, rautatieasemalla yms. tilanteissa, avun pyytäminen ja siihen vastaaminen, myötätunnon esittäminen sekä puhekuomppanin rohkaiseminen ja rauhoittelu. (Vrt. myös esim. Gläser 1986: 132–152; Sosa Mayor 2006: 131–160.) Oman luokkansa muodostavat kirjoitetuissa teksteissä esiintyvät rutiini-ilmaisut: *Mit freundlichen Grüßen; Mit bester Empfehlung; In stiller Teilnahme; Kunnioittavasti; Ystävällisin terveisin.*

5 Rutiini-ilmaisujen kääntäminen

5.1 Rutiini-ilmaisujen merkitys kaunokirjallisissa dialogeissa

Kirjan juoni etenee aina myös dialogien perusteella, ja kirjan henkilöt saavat persoonallisuutensa paitsi tapahtumien myös puhetyylinsä mukaan. Dialogeissa esiintyy runsaasti myös rutiini-ilmaisuja, joiden avulla kuvataan tilanteita ja niiden luonnetta. Rutiini-ilmaisuilla kuvataan kuitenkin ennen kaikkea henkilöiden persoonallisuutta ja

luonnetta, heidän ikäänsä, sosiaalista asemaansa, mutta myös kirjan eri henkilöiden välistä sukulaisuus- tai muita suhteita, tuttavuuden astetta, etäisyyttä tai läheisyyttä.

- (2a) ”Priimatavaraa sopii katsoa jos kiinnostaa. Tiedoksi muuten, että minä kirjoitin viime yönä nimeni tieteen historiaan”, Ratamo vastasi vakavasti.
”Taas kerran. **Tosi hienoa**. Mitäs sinä nyt keksit. Aikakoneen?” Kaisa ilkkui pukiessaan kesätakkia päälleen. (Soininvaara 2006: 19.)
- (2b) »Erstklassige Ware darf sich jeder ruhig anschauen, wenn es ihn interessiert. Übrigens, nur zu deiner Information, seit letzte [sic] Nacht steht mein Name im Geschichtsbuch der Wissenschaft«, sagte Ratamo mit ernster Miene.
»Ach, wieder einmal. **Das ist ja wirklich toll**. Was hast du denn jetzt erfunden. Eine Zeitmaschine?« spottete Kaisa, während sie ihren Sommermantel anzog. (Soininvaara 2007: 23.)

Esimerkki (2) on osoituksena tutkija Arto Ratamon ja hänen vaimonsa Kaisan välisen avioliiton väljähtymisestä. Ratamo kertoo vaimolleen keksineensä edellisenä yönä vastalääkkeen Ebola-virukselle. Rutiini-ilmaisusta *Tosi hienoa* ja *Das ist ja wirklich toll* käy hyvin ilmi vaimon vähättelevä, ironinen ja ivallinen suhtautuminen miehensä ilmoitukseen ja tekemisiin.

- (3a) Timo Aalto oli aukaisemassa kengännauhojaan, kun Ratamo astui pukuhuoneeseen.
”Himoaalto itse teossa”, Ratamo irvaili.
”**Terve Artsi**. Vetoa, että saat tänään neniin?”
”**Selvä pyy**. Pelaan vasemmalla kädellä ja side silmillä ja korjaan potin.” (Soininvaara 2006: 37.)
- (3b) Timo Aalto öffnete gerade seine Schnürsenkel, als Ratamo die Garderobe betrat.
»Ach, da haben wir ihn ja, den Himoaalto«, sagte Ratamo und grinste.
»**Grüß dich, Artsi**. Wollen wir wetten, daß du heute eine Packung kriegst?«
»**Na klar**. Ich spiele mit links und verbundenen Augen und gewinne trotzdem den ganzen Einsatz«. (Soininvaara 2007: 45.)

Dialogissa (3) Ratamo on menossa pelaamaan sulkapalloa parhaan ystävänsä Timo Aallon kanssa. Käytettyjen rutiini-ilmaisujen perusteella lukija voi päätellä, että miesten välillä vallitsee kaverillinen, rento, vitsaileva suhde. Suomen osaidiomaattinen rutiini-ilmaisu *selvä pyy* merkityksessä ”asia on selvä/ymmärretty” (Muikku-Werner/Jantunen/Kokko 2008: 281) on menettänyt saksannoksessa *Na klar* idioomaattisuutensa kokonaan.

5.2 Kieli- ja kulttuurisidonnaiset erot

Tilannesidoksisina rutiini-ilmaisut ovat voimakkaasti konventionaalistuneita. Ne ovat – samoin kuin niihin usein välittömästi liittyvät puhuttelutkin – hyvin kieli- ja kulttuurisidonnaisia sekä laadultaan että esiintymistiheydeltään eikä niitä voi läheskään aina kääntää sananmukaisesti toiselle kielelle, vaan vastine määräytyy mm. sen mukaan, mitä kussakin kielessä sanotaan lähinnä vastaavassa tilanteessa. Kiteytyneiden puherutiinien kääntäminen on siten uudessa kieli- ja kulttuuriympäristössä vaativaa ja edellyttää kääntäjältä ammattitaitoa.

Rutiinit ja rituaalit ovat kulttuurisidonnaisia. Kulttuurienvälisessä vertailussa hyödylliseksi on osoittautunut Thomasin (1983) jaottelu sosiopragmaattisiin ja pragmalingvistiin eroihin: 1) Sosiopragmaattiset erot ovat kulttuurisidonnaisia: Mitkä kielenulkoiset tekijät säätelevät kielellistä käyttäytymistä? Milloin ja mistä syystä esimerkiksi kiitetään? Pohjoismaissa on tapana kiittää ruoan jälkeen (*Kiitos ruoasta*), minkä saksalainen isäntäväki saattaisi tulkita hyvästelyksi. Saksassa kiitos sen sijaan osoitetaan kehumalla ruoan herkullisuutta jo syödessä (*Lecker!*). Suomalainen erikoisuus on sanonta *Kiitos viimeisestä*, jota suomalainen käyttää tavatessaan isäntäväen seuraavan kerran esimerkiksi kutsujen jälkeen. 2) Pragmalingvistiset erot taas ovat kielikohtaisia. Niitä voi tarkastella joko (a) onomasiologisesta tai (b) semasiologisesta näkökulmasta: (a) Onomasiologisen tarkastelun kohteena on, miten tietty kommunikatiivinen toiminto, esimerkiksi kehoitus tai kiitos, verbalisoidaan. Mitä sanotaan esimerkiksi keskustelua aloitettaessa tai päätettäessä? (b) Semasiologisessa tarkastelussa selvitetään, mitä joku tietty ilmaisu tarkoittaa ja mitä pragmaattisia nyanseja tähän ilmaisuun liittyy.

(4a) – **Matkaliput, kiitos.**

Sitten piti tosiaan säännätä pystyyn ja pyrkiä siirtymään.

Ovien eteen oli asettunut kaksi lipuntarkastajaa johonkin karatekamaiseen haara-asentoon vähän sellaisella tavalla että tästä ei nyt mennä. (Rimminen 2004: 172.)

(4b) »**Die Fahrkarten, bitte.**«

Da hieß es dann nun wirklich aufspringen und versuchen von A nach B zu kommen.

Vor der Tür hatten sich zwei Kontrolleure in karatemäßiger Breitbeinigkeit aufgebaut, ein bisschen von wegen, hier kommt jetzt keiner durch. (Rimminen 2007: 171.)

Tekstiesimerkeistä (4a) ja (4b) käy ilmi suomen ja saksan imperatiivisten kohteliaisuusilmausten muodostustapa. Suomen kielestä puuttuu saksan *bitte*- ja englannin *please*-sanojen yksisanaiset vastineet. Esimerkkilauseessa *kiitos*-sana näyttää toimivan *olkaa hyvä* -fraasia vastaavalla tavalla (Matkaliput, *olkaa hyvä* vs. Matkaliput, *kiitos*).

- (5a) – Antaisitko sen kiintoavaimen, **kiitos!** pyysi Kari (Isomäki 2006: 42).
- (5b) »Könntest du **bitte** den Gabelschlüssel geben«, bat Kari (Isomäki 2008: 50).
- (6a) »Das wäre schön! Eine Pizza Laguna mit doppelt Käse und eine Lasagne **bitte**, und einen halben Liter von Ihrem Landwein!« (Hauptmann 2006: 137.)
- (6b) ”Hurmaavaa! Pitsa Laguna kaksinkertaisella juustokuorrutuksella, **kiitos**, ja lasagne ja puoli karahvia talon punaviiniä!” (Hauptmann, 2000: 159).

Kuten esimerkeistä (4–6) käy ilmi, näyttää *kiitos* olevan käyttökelpoinen saksan *bitte*-sanan vastineena pyynnön osana yhtä hyvin silloin, kun lähtökielenä on suomi kuin myös suomennettaessa. *Kiitos*-sanan avulla suomi näyttää saaneen oman pyynnön yhteydessä käytettävän yksisanaisen rutiini-ilmaisun. Toisin kuin *bitte*-sana se voidaan kuitenkin sijoittaa ainoastaan lauseen loppuun pyynnön jälkeen. Nykyään suomeen on yhä enemmän tunkemassa myös anglismi *please* joko englantilaisessa kirjoitusasussaan tai suomalaiseen kirjoitusasuun mukautettuna muodossa *pliiis* (7a):

- (7a) – Älä, älä **pliiis** tee sitä, Riku Harju sanoi, ja miehen silmistä valuivat kyynelleet poskille.
– Ole sen verran kiltti, että älä tee sitä. Mä en ole sekaantunut oikeasti mihinkään. (Sipilä 2006: 93.)
- (7b) »Nein, **bitte** nicht«, stieß Riku Harju hervor. Ihm liefen Tränen über das Gesicht. »Sei so lieb, tu das nicht. Ich mach wirklich keine krummen Sachen.« (Sipilä 2007: 109.)

Myös saksalaiset ja suomalaiset tervehtimisilmaisut muodostetaan usein eri tavalla. Suomalaisiin tervehdyksiin liitetään monesti osana viikonpäiväilmaus (8a). Saksanoksessa toivotetaan sananmukaisesti suomennettuna ”kaunista hyvää päivää” (8b), usein jopa *Einen wunderschönen guten Tag!* (”valtavan/ihmeen kaunista hyvää päivää”).

- (8a) ”Raimo Siren, tässä. **Hyvää torstaipäivää**”, kenraalimajuri sanoi ystävällisesti. (Soininvaara 2006: 150.)
- (8b) »Hier Raimo Siren, **einen schönen guten Tag**«, sagte der Generalmajor freundlich. (Soininvaara 2007: 186).

5.3 Kulttuuristen odotusnormien merkitys rutiini-ilmaisuja käännettäessä

Kaunokirjallisten teosten dialogien käännökset ovat kontrastiivisesti tarkasteltuna erityisen mielenkiintoisia, jolloin tahattomia peilikäännöksiä tai tietoista vieraannuttavaa kääntämistä ei voida tietenkään sulkea pois. Erityisen antoisia ovat sellaiset kohdat, joissa käännöksestä on poistettu tai käännökseen on lisätty rutiini-ilmaisu, jotta kohteellisuusikäyttäytyminen vastaisi paremmin kohdekielen konventioita.

- (9a) »Sie sind seit einem Vierteljahr aus dem Strafvollzug entlassen, **Herr Doktor Dallow**«, sagte er schließlich. »Wollen Sie nicht eine Arbeit aufnehmen? Das ist nicht Ihre Privatangelegenheit, **lieber Herr Doktor Dallow**. Wie Sie wissen, verstoßen Sie damit gegen Moral und Normen unseres gesellschaftlichen Lebens. Es gibt dafür sehr hässliche Worte.« (Hein 1989: 157f.)
- (9b) »Te pääsitte vapaaksi neljännesvuosi sitten, **Ø tohtori Dallow**«, hän sanoi lopulta. »Ettekö te halua tehdä työtä? Kyseessä ei ole pelkästään teidän yksityisasianne, **parahin Ø tohtori Dallow**. Tiedätte hyvin, että teidän menettelyne on ristiriidassa meidän yhteiskuntamme moraalien ja normien kanssa. Käytöksellenne on olemassa hyvin rumia nimityksiä.« (Hein 1989: 120f.)

Tekstiesimerkissä (9a) saksassa puhutteluissa yleisesti käytettävää luokkanimeä *Herr* vastaa suomennoksessa nollaekvivalenssi. Muuten puhuttelu, samoin kuin puhuteltavan teitittely on käännöksessä säilytetty, vaikka nimiä ja arvonimiä käytetään suomalaisissa puhutteluissa harvoin (Seppänen 2004: 199). Tässä keskustelussa nimipuhuttelulla on voimakkaasti vetoava funktio, mutta lisäksi myös syytösfunktio.

- (10a) – Piirakka on valmis, panen sen hetkeksi uuniin lämpiämään. Avataan ensin kuohuviinipullo. Toivottavasti sinä pidät kuivasta. **Ø** (Lehtolainen 2007: 138.)
- (10b) «Die Quiche ist fertig, ich wärme sie nur kurz im Ofen auf. Aber zuerst köpfen wir den Sekt. Hoffentlich mögen Sie trocken. Übrigens, **wollen wir nicht du sagen?**» (Lehtolainen 2006: 133.)

Tekstiesimerkistä (10b) käy ilmi, että saksantaja on käyttänyt puhuttelumuotona saksan konventioiden mukaista teitittelyä. Tässä vaiheessa teosta saksantaja on lisännyt tekstiin saksan konventioiden mukaisen rutiini-ilmaisun, jossa toinen teoksen päähenkilöistä ehdottaa sinunkauppoja.

- (11a) – **Hei**, vieläkö ehtii kahden konees... eh, siis kopteriin. Soitin tossa kaksikymmentä minuuttia sitten, Kohonen sanoi ja hymyili. [...] – Joo, kiharatukkainen, hieman pyylevä nainen sanoi. – **Kyllä se onnistuu. Kohonenhan se nimi oli?** (Sipilä 2006: 102)

- (11b) «**Tag**, schaffe ich es noch zur Zwei-Uhr-Mach... äh, zum Hubschrauber? Ich hab vor zwanzig Minuten angerufen», sagte sie und lächelte entschuldigend. [...] «Ja», sagte die lockige, etwas rundliche Frau. «**Das schaffen Sie noch. Frau Kohonen, nicht wahr?**» (Sipilä 2007: 120.)

Tekstiesimerkissä (11) kääntäjä on kotouttanut dialogin enemmän saksan konventioita vastaavaksi vaihtamalla ensinnäkin tervehdysilmaisun *hei* astetta muodollisemmaksi *Tag*. Virkailijan käyttämä suomalaisten konventioiden mukainen puhuttelu nolla-persoonassa on muutettu saksan konventioita vastaavaksi suoraksi puhutteluksi ja teittelyksi. Menneen tempuksen käyttäminen presensin sijasta tuo ilmaukseen *Kohonenhan se nimi oli?* kohteliasta sävyä (vrt. Hakulinen/Vilkuna/Korhonen/Koivisto/Heinonen/Alho 2004: 1459).

- (12a) »Arto, nyt häivyttään. Arto, **jumalauta**, älä tapata itseäsi!» Jalava huusi ja tarrasi kiinni Ratamon hihaan. (Soininvaara 2006: 275.)
- (12b) »Arto, wir verschwinden, los, komm! Arto, **um Gottes willen**, laß dich nicht umbringen!« rief Pirkko und packte Ratamo am Ärmel. (Soininvaara 2007: 345.)

Tutkimastani materiaalista käy myös ilmi, että kotouttaminen koskee erityisen usein kirosanailmaisujen saksantamista. Varsinkin karkeimpien suomalaisten kirosanailmaisujen saksannoksissa kääntäjä käyttää vastineina joko lievempiä kirosanailmaisuja, turvautuu poisjättöön tai käyttää emotiivisia ilmaisuja, kuten esimerkissä (12b). Esimerkin saksankielisen ilmaisun *Um Gottes willen* suomenkielisiksi vastineiksi Korhonen (2001: 188) antaa emotiiviset ilmaisut *jumalan/herran/luojan tähden*. Toisaalta taas kohdekielen autenttisista ilmaisuista poikkeavilla käännöksillä voi olla oma funktionsa tekstin paikallisvärin luomisessa (ks. esimerkki 14).

5.4 Rutiini-ilmaisujen säilyttäminen käännöksissä

Rutiini-ilmaisujen ja esimerkiksi puhekielimäisyyksien lähtötekstiä runsaampi tai vähäisempi käyttö muuttaa teoksen henkilöiden luonnetta, heidän välisiään suhteita ja vaikuttaa siten myös teoksen kokonaismerkitykseen. Jos kaikki romaanihenkilöt puhuvat samalla tavalla, eivät alueelliset eivätkä sosiaaliset erot pääse näkyviin. Toisen maan ja kulttuurin alueellista variaatiota on yleensä vaikea siirtää toiseen kielelliseen ympäristöön. Sosiaalinen variaatio on sen sijaan siirrettävissä helpommin. Myös puheen esittäminen kirjakielisesti on valinta, jolla on merkitystä. Valinta on myös se, että antaa

vieraan kielen ja kulttuurin kuultaa käännettyssä tekstissä. Kuten myös Hyvärinen (2001, 434) ja Tiittula (2006) ovat todenneet, on esimerkiksi suomen ja saksan puhuttelu- ja kohteliaisuuskäytänteissä suuria eroja.

(13a) – **Sori** kuule **kauheesti**. Herätinkö mä sut? (Joensuu 2004, 42.)

(13b) »Oh, **entschuldige bitte vielmals**. Habe ich dich geweckt?« (Joensuu 2006, 50.)

Esimerkissä (13) on lähtötekstin hyvin puhekielinen anteeksipyyntö käännetty saksaksi huoliteltua yleiskielistä ilmaisua käyttäen. Esimerkissä (14a) poliisi on pysäyttänyt teoksen päähenkilön Dallowin ajon ja huomauttanut takalokasuojassa havaitsemastaan repeämästä. Lähtötekstissä poliisi käyttää DDR:läistä puhutteluilmaisua *Bürger*. Tässä tapauksessa alueellinen variaatio olisi ollut helposti siirrettävissä säilyttämällä puhuttelu – *kansalainen* – myös suomennoksessa. Kääntäjä on päätenyt tässä kuitenkin fraseologiseen nollaekvivalenssiin. Samalla kääntäjä on tulkinnut virheellisesti poliisin esittämän toivotuksen sisällön. Suomennoksessa poliisi toivottaa rikkeeseen syyllistyneelle ajajalle *hyvää jatkoa* eikä *hyvää matkaa*, kuten lähtötekstissä.

(14a) »Ich stelle Ihnen einen Mängelschein aus«, fuhr der Polizist fort, »Sie bringen den Schaden vor Ihrer nächsten Fahrt in Ordnung. Heute können Sie ausnahmsweise mit dem Fahrzeug noch nach Hause fahren, **Bürger**. Ausnahmsweise und auf direktem Weg.«
Dallow bezahlte und nahm die Quittung und den Mängelschein entgegen, ohne ein Wort zu sagen.

»**Weiterhin gute Fahrt, Bürger**«, verabschiedete sich der kleine Polizist und ging mit seinem stummen Kollegen zum Polizeiwagen zurück. (Hein 1989: 59.)

(14b) »Kirjoitan teille vikailmoituksen», jatkoi poliisi. »Hoidatte asian kuntoon ennen kuin lähдете seuraavan kerran liikkeelle. Tänään voitte poikkeuksellisesti ajaa autolla kotiin Ø. Poikkeuksellisesti ja lyhintä tietä.»

Dallow maksoi ja otti mitään sanomatta kuitin ja vikalapun.

»**Hyvää jatkoa vain, Ø**», toivotti lyhyempi poliisi ja palasi vaiteliaan toverinsa kanssa poliisiauton luo. (Hein 1989: 44–45.)

Vaikka rutiini-ilmaisut ovat kulttuuri- ja kielisidonnaisia sekä sidoksissa kulloisenkin kieliyhteisön yhteiskunnallisiin käyttäytymismalleihin, ei se tarkoita sitä, ettei rutiini-ilmaisuja voi kääntää. Niiden kääntämisen vaikeus ei perustu niinkään kielellisten vastineiden puuttumiseen kohdekielestä, vaan pikemminkin lähtökielisten ilmaisujen merkityssisältöön, joka kohdekielisiltä vastineilta puuttuu. (Parianou 1999: 184) Esimerkin (15a) tervehdys *Jumalan terve* ei ole sidoksissa ainoastaan keskustelun aloittamistilanteeseen, vaan käytetty tervehdysrutiini muistuttaa miesten yhdessä viettämistä

lapsuusvuosista, joihin kuuluivat kiinteästi myös lestadiolaisseurakunnan jumalanpalvelukset.

- (15a) ”**Jumalan terve, Raimo.** Anteeksi, että jouduit odottamaan”, Pekkanen vastasi reippaasti ja miehet vaihtoivat kuulumiset. (Soininvaara 2006: 201.)
- (15b) »**Gott zum Gruß, Raimo.** Entschuldige, daß du warten mußt«, sagte Pekkanen lebhaft, und dann tauschten sie Neuigkeiten aus. (Soininvaara 2007: 252–253.)

6 Lopuksi

Kuten esimerkeistä käy ilmi, ei lähtökielisen ilmaisun funktionaalisen ekvivalenssin löytäminen kohdekielestä voi perustua ilmaisun sananmukaisen merkityksen välittämiseen tai säilyttämiseen. Se mitä rutiini-ilmaisujen kääntäminen edellyttää, voidaan tiivistää ensi sijassa kolmeen ongelmakohtaan, jotka ovat samat kuin rutiini-ilmaisujen ominaisuudet: niiden a) idiomaattisuus ja b) tilannesidoksisuus sekä c) niiden sidoksisuus kunkin kieliyhteisön käyttämisskonventioihin (Coulmas 1981: 136–137).

Funktionaalinen ekvivalenssi muodostuu käyttönormien ekvivalenssista sekä semanttisesta, rakenteellisesta, sosioekologisesta ja stilistisestä ekvivalenssista. Rutiini-ilmaisujen idiomaattisuusasteen välittyminen riippuu siitä, miten nämä ehdot toteutuvat käännöksessä. (Coulmas 1981: 134.) Siten ei riitä, että kääntäjä hallitsee ainoastaan rutiini-ilmaisujen semanttiset erot ja syntaktiset variointimahdollisuudet, vaan hänen täytyy olla perehtynyt myös rutiini-ilmaisujen käytön frekvenssieroihin sekä kulloiseenkin käyttöyhteyteen.

Aineisto

- Hauptmann, Gaby (2000). *Etsitään impotenttia miestä*. Suom. Raija Nylander. Hämeenlinna: Karisto.
- Hauptmann, Gaby (2006). *Suche impotenten Mann fürs Leben*. Roman. München/Zürich: Piper.
- Hein, Christoph (1989). *Der Tangospieler*. Erzählung. Frankfurt a.M.: Luchterhand.
- Hein, Christoph (1989). *Säestäjä*. Suom. Markku Mannila. Helsinki: Otava.
- Isomäki, Risto (2006). *Saravatin hiekkaa*. Helsinki: Tammi.
- Isomäki, Risto (2008). *Die Schmelze*. Öko-Thriller. Aus dem Finnischen von Angela Plöger. Bergisch Gladbach: Lübbe.
- Joensuu, Matti Yrjänä (2003). *Harjunpää ja pahan pappi*. Helsinki: Suuri Suomalainen Kirjakerho.
- Joensuu, Matti Yrjänä (2006). *Das Taubenritual*. Aus dem Finnischen Stefan Moster. München: btb.
- Lehtolainen, Leena (2006). *Zeit zu sterben*. Roman. Aus dem Finnischen von Gabriele Schrey-Vasara. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
- Lehtolainen, Leena (2007). *Tappava säde*. Helsinki: Tammi.
- Rimminen, Mikko (2004). *Pussikaljaromaani*. Helsinki: Teos.

- Rimminen, Mikko (2007). *Tütenbierroman*. Aus dem Finnischen von Stefan Moster. Köln: Kiepenheuer & Witsch.
- Sipilä, Jarkko (2006). *Likainen kaupunki*. Helsinki: Gummerus.
- Sipilä, Jarkko (2007). *Die weiße Nacht des Todes. Kommissar Takamäki ermittelt*. Aus dem Finnischen von Gabriele Schrey-Vasara. Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt.
- Soininvaara, Taavi (2006). *Ebola HELSINKI*. Helsinki: Tammi.
- Soininvaara, Taavi (2007). *Finnisches Blut*. Kriminalroman. Aus dem Finnischen von Peter Uhlmann. Berlin: Aufbau.

Kirjallisuus

- Beckmann, Susanne & Peter-Paul König (2002). Pragmatische Phraseologismen. Teoksessa: *Lexikologie: ein internationales Handbuch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen*. 1. Halbband, 421–428. Toim. D. Alan Cruse, Franz Hundsnurscher, Michael Job & Peter Rolf Lutzeier. Berlin/New York: de Gruyter
- Burger, Harald (2007). *Phraseologie: eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. 3., neu bearb. Aufl. Berlin: Schmidt.
- Coulmas, Florian (1981): *Routine im Gespräch: zur pragmatischen Fundierung der Idiomatik*. Wiesbaden: Athenaion.
- Fleischer, Wolfgang (1997). *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. 2., durchges. u. erg. Aufl. Tübingen: Niemeyer.
- Gläser, Rosemarie (1986). *Phraseologie der englischen Sprache*. Tübingen: Niemeyer.
- Hakulinen, Auli, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja-Riitta Heinonen & Irja Alho (2004). *ISO suomen kielioppi*. Helsinki: SKS.
- Hyvärinen, Irma (2001). Kontrastive Analysen Deutsch-Finnisch: eine Übersicht. Teoksessa: *Deutsch als Fremdsprache: ein internationales Handbuch*. 1. Halbband, 429–436. Toim. Gerhard Helbig, Lutz Götze, Gert Henrici & Hans-Jürgen Krumm. Berlin/New York: de Gruyter.
- Hyvärinen, Irma (2003). Kommunikative Routineformeln im finnischen DaF-Unterricht. *Info Daf* 4/30, 335–351.
- Korhonen, Jarmo (2001). *Alles im Griff – Homma hanskassa. Saksa-suomi-idiomisanakirja. Idiomwörterbuch Deutsch–Finnisch*. Helsinki: WSOY.
- Liimatainen, Annikki (ilm. 2009). *Ach du Donnerchen! – Voi herran pieksut!* Zur Wiedergabe der emotiven Formeln in deutschen und finnischen Übersetzungen. Teoksessa: *Beiträge zur pragmatischen Phraseologie*. Toim. Irma Hyvärinen & Annikki Liimatainen (painossa). Frankfurt a.M. u.a.: Lang.
- Muikku-Werner, Pirkko, Jarmo Harri Jantunen & Ossi Kokko (2008). *Suurella sydämellä ihan sikana. Suomen kielen kuvaileva fraasisanakirja*. Jyväskylä: Gummerus.
- Parianou, Anastasia (1999). Routineformeln und ihre kulturelle Einbettung – unter besonderer Berücksichtigung des Sprachenpaares Deutsch – Griechisch. Teoksessa: *Phraseologie und Übersetzen: Phrasemata II*, 175–186. Toim. Annette Sabban. Bielefeld: Aisthesis.
- Seppänen, Eeva-Leena (2004). Henkilöön viittaaminen puhetilanteessa. Teoksessa: *KIELI 4 Suomalaisen keskustelun keinoja I*, 195–222. Toim. Auli Hakulinen. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Sosa Mayor, Igor (2006). *Routineformeln im Spanischen und im Deutschen*. Eine pragmalinguistische kontrastive Analyse. Wien: Praesens.
- Stein, Stephan (1995). *Formelhafte Sprache: Untersuchungen zu ihren pragmatischen und kognitiven Funktionen im gegenwärtigen Deutsch*. Frankfurt a. M. u. a.: Lang.
- Stein, Stephan (2004). Formelhaftigkeit und Routinen in mündlicher Kommunikation. Teoksessa: *Wortverbindungen – mehr oder weniger fest*, 262–288. Toim. Kathrin Steyer. Berlin/New York: de Gruyter.
- Thomas, Jenny (1983). Cross-Cultural Pragmatic Failure. *Applied Linguistics* 4, 91–112.
- Wotjak, Barbara (2005). Routineformeln im Lernerwörterbuch. Teoksessa: *Schreiben, Verstehen, Übersetzen, Lernen*. Zu ein- und zweisprachigen Wörterbüchern mit Deutsch, 371–387. Toim. Irnhild Barz, Henning Bergenholtz & Jarmo Korhonen. Frankfurt a. M. u. a.: Lang.